

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2018.30.317

Marta Wójcicka

ORCID: 0000-0002-9846-9776

JEZYKOWOŚĆ KULTURY I KULTUROWOŚĆ JEZYKA

Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia, red. Waldemar Czachur, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, 337 s.

Relacja język a kultura stanowi przedmiot zainteresowania lingwistów zwłaszcza od czasów Edwarda Sapira i Bronisława Malinowskiego. Język i kultura, ich wzajemne wpływy i powiązania, są podstawą współczesnych subdyscyplin językoznawstwa, określanych jako etnolingwistyka, językoznawstwo kulturowe, ostatnio najczęściej – lingwistyka kulturowa. Lingwistyka kulturowa to termin i idea, którą na gruncie polskim zapoczątkował Janusz Anusiewicz (1994). Jego zdaniem podstawowym zadaniem lingwistyki kulturowej jest badanie czteroczęłowej relacji: język – kultura – człowiek (społeczeństwo) – rzeczywistość. Zbliży się ona do lingwistyki antropologicznej, antropologii kulturowej i lingwistyki kognitywnej.

Recenzowany tom, zatytułowany *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*, wpisuje się w dyskusje nad zakresem badań lingwistyki kulturowej i ukazuje jeszcze inne jej oblicze. Redaktor, wybierając artykuły do tomu, przedstawił autorską koncepcję lingwistyki kulturowej i międzykulturowej. Monografia zdaje się kłaść nacisk na relację języka – kultura w wymiarze komunikacyjno-dyskursywnym, chociaż nie brakuje tu także perspektywy kognitywistycznej. Antologia składa się z ośmiu artykułów lub fragmentów monografii oraz tekstu wprowadzającego, omawiającego pytania i perspektywy badawcze lingwistyki kulturowej i międzykulturowej autorstwa redaktora tomu, Waldemara Czachura. Wobec wielości tematów, zagadnień i problemów podejmowanych przez autorów, skupię się na tych, które przyczyniają się do (re)definiowania obu tytułowych subdyscyplin językoznawstwa.

Stan badań z zakresu szeroko pojętej lingwistyki kulturowej i międzykulturowej przedstawia we wprowadzeniu redaktor tomu. Jak sam pisze, zarysowuje kontekst powstania lingwistyki kulturowej – przede wszystkim w polskiej i niemieckiej przestrzeni naukowej. W sposób zwięzły Waldemar Czachur przedstawia historię relacji język i kultura w perspektywie lingwistycznej, ukazując rolę języka w ujęciu strukturalistycznym, pragmalingwistycznym, kognitywistycznym, semiotycznym i konstruktywistycznym, wskazując na kolejne etapy debaty na temat kulturowości języka i językowości kultury, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. szkół lubelskiej i wrocławskiej. Porównując wymienione szkoły i ich spojrzenie na relację język – kultura, podkreśla Czachur, że „wszystkie łączy przekonanie, że język to nie tylko

sejsmogram kultury, ale przede wszystkim środek kształtujący kulturę w interakcji, również zapośredniczonej medialnie” (s. 20). Celem lingwistyki kulturowej – zdaniem Czachura – jest „uchwycenie regularności i zależności kulturowych na podstawie zachowań językowych, często materializujących się w mniej lub bardziej skonwencjonalizowanych wzorcach i schematach” (s. 16). Zdaniem redaktora tomu dla dalszego rozwoju lingwistyki kulturowej potrzebna jest „pogłębiona dyskusja, integrująca różne kulturoznawczo nakierowane subdyscypliny nad takimi pojęciami, jak znakowość, znaczenie, medialność, dialogowość, kulturowość, emergencja, wzorcowość działań i praktyk komunikacyjnych, wiedza i dyskurs” (s. 21). Do problematyki badawczej tak zdefiniowanej lingwistyki kulturowej zalicza autor także zagadnienia językowości pamięci zbiorowej.

Recenzowany tom wydaje się zatem doskonałym wprowadzeniem w postulowaną przez Waldemara Czachura dyskusję, którą zapoczątkowują wybrane do antologii artykuły. W tekście *Wzorce językowe a analiza kulturowa. Ujęcie teoretyczne i metodyczne* Susan Tienken definiuje lingwistykę kulturową jako „samodzielną naukę z niezdefiniowanymi możliwościami” (s. 47), w której język rozumiany jest „jako przestrzeń, w której kultura nie jest zastanym kontekstem, lecz w której się ujawnia w swoich reprezentacjach i w której zapewnione jest jej funkcjonowanie. Centralne znaczenie mają tu zjawiska typizacji oraz schematyzacji” oraz stereotypizacji. Ten ostatni wątek w odniesieniu do wyobrażeń społecznych podejmuje Ruth Amossy, która analizuje kulturowe modele autoprezentacji. Język pozostaje w ścisłym związku z kulturą ujmowaną przez Andreeasa Mussolffa (w artykule *Analiza scenariuszy metaforycznych w ramach lingwistyki kulturowej*) jako „dynamiczna i zmienna forma działania komunikacyjnego” (s. 69).

Csaba Földes w tekście *Czarna skrzynka „Międzykulturowość”. O niewiadomej wiadomej (nie tylko) dla niemieckiego jako języka obcego/języka drugiego* zauważa, że „kultury w swej złożoności nie poddają się prawie wcale kategoryzacji” i pokazuje to na przykładzie tzw. modeli kultury. Omawia model kulturowej góry lodowej oraz diagram cebuli. Pierwszy z nich „per analogiam” uświadamia nam, że zaledwie niewielka część naszej kultury znajduje się „nad powierzchnią wody, dzięki czemu jest widoczna” (s. 133). Badacze kultury mają do czynienia z warstwą powierzchniową – widocznymi, świadomymi formami manifestowania kultury poprzez obyczaje, rytuały, ubranie oraz z podpowierzchniową – niewidocznymi, nieuświadamianymi wartościami, założeniami, sposobami myślenia czy skryptami kulturowymi i wzorcami językowymi ujmowanymi w analizie kulturowej przez Susanne Tienken. Drugim wskazywanym przez Földesa modelem jest tzw. diagram cebuli, czyli antropologiczny model kultury. Diagram ten składa się z czterech płaszczyzn, na których dokonują się typowe dla danej kultury osobliwości. Są to: wartości, rytuały, bohaterowie (czyli postaci, z którymi można się identyfikować) i symbole. Wydaje się, że te cztery płaszczyzny mogą stanowić istotne elementy (formy?) ujętym w pamięci zbiorowej oraz swego rodzaju program badawczy dla językoznawców zajmujących się pamięcią zbiorową.

Reprezentowani w antologii przedstawiciele lingwistyki kulturowej i międzykulturowej nie koncentrują się na zagadnieniach typowo lingwistycznych, ale sięgają po literaturę socjologiczną (np. do prac Geerta Hofstede, George’a H. Meada,

Georga Simmla), antropologiczną (np. Clifforda Geertza, Anthony'ego Giddensa), czy literaturoznawczą (np. Aleidy Assmann) i poszerzają krąg zainteresowań obu dyscyplin.

O ile lingwistyka kulturowa wydaje się terytorium już znanym, w Polsce m.in. z prac wspomnianego już Janusza Anusiewicza, Jerzego Bartmińskiego (2006a, b, 2008), Anny Dąbrowskiej (2005), Wojciecha Chlebdy (2010, 2012) i wielu innych językoznawców, w badaniach anglojęzycznych za sprawą Garego B. Palmera (1996) i Farzada Sharifiana (2014), na gruncie niemieckim z badań Angeliki Linke, Susanne Tienkien, Juliane Schröter, Noah Bubenhofer, Joachima Scharloth, to termin „lingwistyka międzykulturowa” jest stosunkowo nowy i jeszcze nieokrępy w polskich badaniach językoznawczych. Termin został wprowadzony przez Hannesa Kniffika w 1995 roku, a rozpowszechniony i ugruntowany przez Csaba Földesa w 2003 roku, który międzykulturowość definiuje jako zjawisko na poziomie samego przedmiotu dotyczące wzajemnych relacji i prowadzące do powstania jakiejś „trzeciej wielkości”, a na poziomie meta (tj. na płaszczyźnie refleksji) ukierunkowane na ustalenie warunków, możliwości i następstw interakcji między kulturami. Pojęcie interakcja (a dokładniej: dynamiczny system interakcji) obejmuje zarówno stykanie się, jak i wymianę między różnymi „horyzontami kulturowymi” (s. 142–143). Waldemar Czachur we wprowadzeniu do antologii lingwistykę międzykulturową traktuje jako „przestrzeń badawczą dla badań porównujących lub opisujących spotkanie różnych języków i ich użyć, u podstaw których leży szeroko pojęta kulturowa teoria języka, czyli ta uwarunkowana zarówno semiotycznie, jak i studiami nad kulturą” (s. 8).

W zakres badań lingwistyki międzykulturowej włączane są: porównywanie języków i konceptualizacji kulturowych z kilku wspólnot kulturowo-języcznych, analiza i opis kontaktów językowych między dwiema wspólnotami z intencją wskazania mechanizmów przenikania struktur gramatycznych, znaczeń i konceptualizacji między językami oraz analizowanie działań językowych w sytuacjach komunikacji międzykulturowej z intencją wskazania mechanizmów prowadzących do nieporozumień i konfliktów (s. 23). Tak zarysowany projekt lingwistyki międzykulturowej reprezentowany jest w antologii w artykułach *Przekraczanie granic: przetłaczanie kodów jako zjawisko konwersacyjne* (Yaron Matras) oraz *Doing Culture – kulturowa samoidentyfikacja i identyfikacja innych w rozmowie* (Susanne Günthner). Metody lingwistycznego ujęcia międzykulturowości przedstawiają Gerd Antos i Anna Lewandowska.

Jak widać już z tego pobieżnego przeglądu, tom *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa* podejmuje główne tematy, zagadnienia, kluczowe pojęcia oraz przybliża metody badawcze lingwistyki kulturowej i międzykulturowej. Wśród nich znajdują się definicje pojęć takich, jak „interkulturowość”, „wzorce językowe” oraz metody lingwistycznego ujęcia „interkulturowości” i kulturowej analizy wzorców językowych oraz „scenariuszy metaforycznych”. Czytelnik znajdzie tu propozycje odpowiedzi na pytania o relację między kulturą a komunikacją, transkulturowość – hiperkulturowość – transdyferencja, wizerunek a wyobraźnia społeczna. W kręgu prezentowanej w tomie koncepcji lingwistyki kulturowej znajdują się także problemy autoprezentacji i ich kulturowo-języczne modele, kulturowa samoidentyfikacja i identyfikacja innych w rozmowie; także zagadnienia przełączania kodów w konwersacji czy

diagnozy nieporozumień komunikacyjnych w społecznościach wielokulturowych, funkcjonujących według różnych skryptów kulturowych.

Tom porządkuje wiedzę na temat lingwistyki kulturowej i międzykulturowej, przybliża polskiemu czytelnikowi ustalenia zachodnich badaczy, które z pewnością będą inspirujące dla rodzimych lingwistów, w szczególności etnolingwistów, przedstawicieli językoznawstwa antropologicznego, a także kulturoznawców, antropologów, etnologów, socjologów. Antologia łączy zagadnienia typowo lingwistyczne z tematami rzadko do tej pory podejmowanymi przez językoznawców w Polsce lub podejmowanymi sporadycznie i wycinkowo, takimi jak autoprezentacja, ethos itp.; dowartościowuje słabo obecną w Polsce lingwistykę międzykulturową. Wskazuje tematy, które warto podejmować.

Publikacja powinna zainteresować w pierwszej kolejności lingwistów i kulturoznawców, ale także socjologów, psychologów społecznych i komunikologów.

Literatura

- Anusiewicz Janusz, 1994, *Lingwistyka kulturowa: zarys problematyki*, Wrocław.
- Bartmiński Jerzy, 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent”, nr 26, s. 16–22.
- Bartmiński Jerzy, 2006a, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2006b, *Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej*, „Etnolingwistyka” 18, s. 77–90.
- Bartmiński Jerzy, 2008, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, „Język a Kultura” 20, s. 15–33.
- Bartmiński Jerzy, 2016, *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki*, „Etnolingwistyka” 28, s. 8–29.
- Chlebda Wojciech (red.), 2010, *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole.
- Chlebda Wojciech, 2012, *Czy polska etnolingwistyka może być zwornikiem nauk humanistycznych*, „Akcent”, nr 130, s. 91–95.
- Chlebda Wojciech, 2012, *Pamięć ujęzykowiona*, [w:] *Tradycja dla współczesności*, t. 6, *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin, s. 109–119.
- Czachur Waldemar, 2016, *Dlaczego pamięć społeczna może być obiektem badań lingwistycznych?*, [w:] *Karty na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją*, red. Joanna Godlewicz-Adamiec, Piotr Kociumbas, Ewelina Michta, tom 2, Warszawa, s. 252–260.
- Dąbrowska Anna, 2005, *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, [w:] *Polonistyka w przebudowie*, red. Małgorzata Czerwińska i in., tom II, Kraków, s. 99–110.
- Głaz Adam, 2014, *Koncepcja etnolingwistyki według Jamesa Underhilla*, „Etnolingwistyka” 26, s. 141–154.
- Głaz Adam, 2015a, *Czym jest językoznawstwo kulturowe?*, „Etnolingwistyka” 27, s. 221–225.
- Głaz Adam, 2015b, *Etnolingwistyka daleka i bliska*, „Etnolingwistyka” 27, s. 7–20.
- Łozowski Przemysław, 2014, *Język a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego. Między Sapirem a Malinowskim*, „Etnolingwistyka” 26, s. 155–176.
- Palmer Gary, 1996, *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, Austin.

-
- Sharifian Farzad, 2011, *Cultural Conceptualisations and Language: Theoretical Framework and Applications*, Amsterdam/Philadelphia.
- Sharifian Farzad, 2014, *Advances in Cultural Linguistics*, [w:] Matasaka Yamaguchi, Dennis Tayi Benjamin Blount (red.), *Approches to Language, Culture, and Cognition. The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology*, Houndsmills, Basingstoke and New York, s. 99–123.
- Wójcicka Marta, 2014, *Pamięć zbiorowa a tekst ustny*, Lublin.
- Wójcicka Marta, 2018, *Język pamięci zbiorowej (w kontekście kultury oralności, piśmienności i eletralności). Prolegomena*, [w:] *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, red. Waldemar Czachur, Warszawa, s. 68–93.
- Yamaguchi Masataka, Tay Dennis, Blount Benjamin (red.), 2014, *Approaches to Language, Culture, and Cognition. The Intersection of Cognitive Linguistics and Linguistic Anthropology*, Houndsmills, Basingstoke and New York.